

Η ΓΛΩΣΣΑ ΤΟΥ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

Α. ΜΟΡΦΟΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΔΟΜΗ ΤΟΥ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

1. Το ρήμα και η σημασία του

α) Ρηματικά σύνολα – Ονοματικά σύνολα

Ρηματικό σύνολο ονομάζεται το τμήμα της πρότασης όπου η βασική, **κεντρική λέξη** είναι **το ρήμα** και τα συμπληρώματά του. Τα ρηματικά σύνολα στο κείμενο προσδιορίζουν κάτι **συγκεκριμένο** π.χ. **επιλύω** το πρόβλημα...

Ονοματικό σύνολο ονομάζεται το τμήμα της πρότασης όπου η βασική, **κεντρική λέξη** είναι **το ουσιαστικό** και τα συμπληρώματά του. Τα ονοματικά σύνολα προσδίδουν πυκνότητα στο κείμενο και προσδιορίζουν κάτι **γενικό** και **αφηρημένο** π.χ. **Η επίλυση** προβλήματος...

β) Ρηματικές εγκλίσεις

Οι ρηματικές εγκλίσεις φανερώνουν:

- **Οριστική:** κάτι το βέβαιο και πραγματικό ή κάτι που είναι δυνατό/πιθανό να συμβεί.
- **Υποτακτική:** επιθυμία ή κάτι που ενδέχεται να γίνει αλλά και προτροπή, απορία ή προσταγή. Σχηματίζεται βάζοντας πριν από το ρήμα ένα από τα μόρια **ας, να** ή έναν από τους συνδέσμους **για να, όταν, αν, πριν, μόλις** ή το απαγορευτικό **μη/μην**.
- **Προστακτική:** προσταγή, προτροπή, απαγόρευση ή ευχή.

Σημείωση: Οι εγκλίσεις του ρήματος επηρεάζουν το ύφος του κειμένου

γ) Ρηματικοί χρόνοι

Οι ρηματικοί χρόνοι φανερώνουν αφενός τη **χρονική βαθμίδα** (παρελθόν, παρόν, μέλλον) και αφετέρου τον **τρόπο ενέργειας**, δηλαδή τον τρόπο με τον οποίο γίνεται αυτό που δηλώνει το ρήμα (εξακολουθητικά, στιγμιαία, συντελεσμένα).

Συγκεκριμένα:

Ι. Παρελθοντικοί χρόνοι:

Παρατατικός φανερώνει πως κάτι γινόταν στο παρελθόν εξακολουθητικά ή με επανάληψη, π.χ. **διάβαζα**.

Αόριστος: διευκρινίζει ότι κάτι έγινε στο παρελθόν, ανεξάρτητα αν διήρκεσε πολύ ή λίγο, π.χ. **διάβασα**.

Υπερσυντέλικος: δηλώνει ότι κάτι είχε γίνει στο παρελθόν και τελείωσε, πριν γίνει κάτι άλλο π.χ. **είχα διαβάσει**.

II. Παροντικοί χρόνοι:

Ενεστώτας χρησιμοποιείται:

- ✓ για να δηλώσει κάτι που γίνεται στο παρόν εξακολουθητικά, π.χ. διαβάζω
- ✓ για να δηλώσει κάτι που επαναλαμβάνεται.
- ✓ για να προσδώσει παραστατικότητα στον λόγο (ιστορικός ενεστώτας αντί αορίστου).

Παρακείμενος: φανερώνει ότι κάτι έχει γίνει στο παρελθόν και παραμένει συντελεσμένο τη στιγμή (τώρα) που μιλάμε, π.χ. έχω διαβάσει.

III. Μέλλοντικοί χρόνοι:

Στιγμιαίος μέλλοντας: δηλώνει ότι κάτι θα γίνει στο μέλλον χωρίς συνέχεια ή επανάληψη, π.χ. θα διαβάσω

Εξακολουθητικός μέλλοντας: δηλώνει ότι κάτι θα γίνεται στο μέλλον με αδιάκοπη συνέχεια ή με επανάληψη, π.χ. θα διαβάζω.

Συντελεσμένος μέλλοντας: φανερώνει ότι κάτι θα έχει τελειώσει/ολοκληρωθεί στο μέλλον, πριν γίνει κάτι άλλο, π.χ. θα έχω διαβάσει.

Σημείωση: Η **ζωντάνια**, η **παραστατικότητα** και η **πειστικότητα** του λόγου σε ένα κείμενο εξαρτώνται και από τον ρηματικό χρόνο που χρησιμοποιείται.

δ) Ρηματικά πρόσωπα

➤ **α' ενικό πρόσωπο:** προσδίδει στην έκφραση **προσωπικό/εξομολογητικό τόνο**, στο ύφος του κειμένου **αμεσότητα** και δημιουργεί **οικεία σχέση** με τον αναγνώστη. Γενικότερα, εκφράζει προσωπικά βιώματα, τις σκέψεις του συγγραφέα. Είναι το πρόσωπο που κυριαρχεί στο **ημερολόγιο**, στην **επιστολή**, στο **στοχαστικό δοκίμιο**.

➤ **β' ενικό πρόσωπο:** προσδίδει στον λόγο **αμεσότητα, οικειότητα/παραινετικό τόνο**. Χρησιμοποιείται για την **πρόκληση συναισθημάτων** του δέκτη.

➤ **γ' ενικό πρόσωπο:** ο συγγραφέας **παρουσιάζει τις απόψεις** του ως **αντικειμενικές** και **γενικά αποδεκτές**, αφού εμφανίζεται να καταγράφει την πραγματικότητα ως αποστασιοποιημένος παρατηρητής.

➤ **α' πληθυντικό πρόσωπο:** προσδίδει στην έκφραση **αμεσότητα** και **οικειότητα**, αφού ο **συγγραφέας** και ο **αναγνώστης** (πομπός/δέκτης) **εμφανίζουν κοινή οπτική γωνία**, δημιουργώντας την αίσθηση της συλλογικότητας- καθολικότητας/συμμετοχής. Μάλιστα ενεργοποιεί τον αναγνώστη να διαβάσει προσεκτικά το κείμενο του θεωρείται κατάλληλο πρόσωπο για ένα **πολιτικό κείμενο**.

➤ **β' πληθυντικό πρόσωπο:** υποδηλώνει **παραίνεση** και ενισχύει την **αμεσότητα** και την **οικειότητα** στη **σχέση** πομπού και δέκτη. Χρησιμοποιείται για την πρόκληση των συναισθημάτων του δέκτη.

➤ **γ' πληθυντικό πρόσωπο:** προσδίδει **αντικειμενικότητα** στις **απόψεις/ιδέες** του **συγγραφέα**, αφού παρουσιάζονται ως **γενικά αποδεκτές** και ο συγγραφέας αποστασιοποιείται και αντιμετωπίζει τα πράγματα ως απλός παρατηρητής.

Σημείωση: Το **είδος** και το **ύφος** ενός κειμένου προσδιορίζονται από το ρηματικό πρόσωπο που χρησιμοποιείται.

2. Σύνδεση προτάσεων

Οι προτάσεις, ανάλογα με τον τρόπο που συνδέονται, **παρατακτικά** ή **υποτακτικά**, προσδιορίζουν τον λόγο ενός κειμένου, δηλαδή αν είναι **απλός και λιτός ή σύνθετος και πυκνός**. Ειδικότερα:

α. Παρατακτική σύνδεση

Καθιστά τον λόγο **απλό, λιτό** και **άμεσο**, δίχως επεξηγήσεις/ αιτιολογήσεις. Συνδέει **ισοδύναμες προτάσεις, κύριες ή όμοιες δευτερεύουσες με τη χρήση παρατακτικών συνδέσμων**. Οι παρατακτικοί σύνδεσμοι είναι:

1. **Συμπλεκτικοί**: και (κι), ούτε, μήτε, ουδέ, μηδέ.
2. **Διαζευκτικοί/ διαχωριστικοί**: ή. Είτε.
3. **Αντιθετικοί**: αλλά, μα, όμως, ωστόσο, μόνο, παρά, μολαταύτα, έξαλλου, (οι αντιθετικοί σύνδεσμοι **ενώ, αν και, μολονότι** χρησιμοποιούνται κανονικά στην υποτακτική σύνδεση).
4. **Συμπερασματικοί**: λοιπόν, ώστε, άρα, επομένως.
5. **Επεξηγηματικοί**: δηλαδή.

β. Υποτακτική σύνδεση

Καθιστά τον λόγο **πυκνό, σύνθετο**. Δηλώνει ικανότητα στην έκφραση και ενισχύει την **παραστατικότητα** και **πειστικότητα** του λόγου. Συνδέει **προτάσεις ανόμοιες, δηλαδή κύριες με δευτερεύουσες ή δευτερεύουσες ανόμοιες με τη χρήση υποτακτικών συνδέσμων**. Οι υποτακτικοί σύνδεσμοι είναι:

1. **Ειδικοί**: πως, ότι, που.
2. **Αιτιολογικοί**: γιατί, επειδή, αφού.
3. **Χρονικοί**: όταν, σαν, ενώ, καθώς, αφού, αφότου, πριν, μόλις, προτού, ώσπου, ωσότου, οπότε, όσο που, άμα.
4. **Υποθετικοί**: αν, εάν (και οι χρονικοί σύνδεσμοι σαν, άμα με σημασία υποθετικού συνδέσμου).
5. **Εναντιωματικοί**: αν και, ενώ, μολονότι.
6. **Τελικοί**: για να, να.
7. **Αποτελεσματικοί**: ώστε (να), που.
8. **Διστακτικοί**: μη(ν), μήπως

Αναφορικές προτάσεις

Μια ιδιαίτερη κατηγορία δευτερευουσών προτάσεων, που η χρήση τους είναι πολύ συχνή στον λόγο, αποτελούν οι **αναφορικές προτάσεις**. Αναφέρονται σε έναν όρο -κύριο ή δευτερεύοντα- μιας άλλης πρότασης, της κύριας.

Οι αναφορικές προτάσεις **διακρίνονται με κριτήριο τη συντακτική λειτουργία τους σε:**

1. **Αναφορικές ονοματικές**: επέχουν τη θέση **ονοματικού προσδιορισμού** (στο υποκείμενο ή στο αντικείμενο του ρήματος της πρότασης εξάρτησης της, παράθεσης, επεξήγησης κ.λπ.) και συνήθως εισάγονται με αναφορικές αντωνυμίες, π.χ. *ο οποίος, όποιος, οποιοσδήποτε, όσος, που* (όταν αναφέρεται σε ονόματα) κ.λπ.
2. **Αναφορικές επιρρηματικές**: προσδιορίζουν έναν επιρρηματικό προσδιορισμό και εισάγονται με αναφορικά επιρρήματα:

- Τοπικά: όπου, οπουδήποτε, που (όταν αναφέρονται σε επιρρηματικό προσδιορισμό).
- Χρονικά: οπότε, οποτεδήποτε.
- Τροπικά: όπως, καθώς.
- Ποσοτικά: όσο, οσοδήποτε

Παραδείγματα:

1. Ο επιστήμονας *ο οποίος έχει ανεπτυγμένο το αίσθημα της ευθύνης* (=αναφορική ονοματική πρόταση) προσφέρει με τις ανακαλύψεις του στην ανθρωπότητα.
2. *Όπου κι αν γυρίσεις το βλέμμα σου* (=αναφορική επιρρηματική πρόταση), διαπιστώνεις την αισθητική υποβάθμιση.

Επίσης, διακρίνονται σε:

1. **.Αναφορικές προσδιοριστικές:** αναφέρονται σε έναν ονοματικό όρο μιας άλλης πρότασης και αποτελούν αναγκάσιους προσδιορισμούς της προηγούμενης πρότασης, ώστε να εξασφαλίζεται ένα ολοκληρωμένο νόημα.
2. **Αναφορικές παραθετικές ή προσθετικές:** αναφέρονται σε έναν ονοματικό όρο μιας άλλης πρότασης, χωρίζονται με κόμμα και δεν αποτελούν απαραίτητο συμπλήρωμα για την ολοκλήρωση του νοήματος, αλλά μπορούν να παραλειφθούν.

Παραδείγματα:

1. Το μάθημα *που μου αρέσει* είναι η Ιστορία [**αναφορική προσδιοριστική πρόταση**, γιατί αποτελεί αναγκαίο προσδιορισμό της λέξης «μάθημα»].
2. Διαβάζω το μάθημα της Ιστορίας, *που είναι το αγαπημένο μου (μάθημα)* [**αναφορική παραθετική ή προσθετική πρόταση**, γιατί δεν αποτελεί αναγκαίο συμπλήρωμα του λόγου].

3. Ενεργητική παθητική σύνταξη

- Στην **ενεργητική σύνταξη** τονίζεται το υποκείμενο της ενέργειας που δηλώνει το ρήμα, δηλαδή το πρόσωπο ή το πράγμα που δρα/ενεργεί.
- Στην **παθητική σύνταξη** τονίζεται το γεγονός/αποτέλεσμα της ενέργειας.

Μετατροπή ενεργητικής σύνταξης σε παθητική και αντίστροφα

α. Στη μετατροπή της ενεργητικής σύνταξης σε παθητική, το υποκείμενο του ρήματος γίνεται ποιητικό αίτιο, το ρήμα γίνεται παθητικό στον ίδιο χρόνο και το αντικείμενο του ρήματος γίνεται υποκείμενο, π.χ.:

Ενεργητική σύνταξη	->	Παθητική σύνταξη
Ο γεωργός οργώνει το χωράφι.	->	Το χωράφι οργώνεται από το γεωργό.

Αν το ενεργητικό ρήμα είναι δίπτωτο, το έμμεσο αντικείμενο συνήθως διατηρείται, μπορεί όμως να γίνει εμπρόθετο, π.χ.:

Ενεργητική σύνταξη	->	Παθητική σύνταξη
Το σχολείο του έδωσε βραβείο.	->	Του δόθηκε βραβείο από το σχολείο.
Ο καθηγητής εξέτασε το μαθητή αρχαία.	->	Ο μαθητής εξετάστηκε από τον καθηγητή αρχαία.

Αν το ενεργητικό ρήμα παίρνει **δύο αιτιατικές**, τη μία αντικείμενο και την άλλη κατηγορούμενο αντικείμενο, τότε το αντικείμενο του ενεργητικού ρήματος γίνεται υποκείμενο του παθητικού σε πτώση ονομαστική, ενώ το κατηγορούμενο αντικείμενο γίνεται κατηγορούμενο υποκειμένου σε ονομαστική πτώση, π.χ. :

Ενεργητική σύνταξη

Οι πολίτες εξέλεξαν τον Χ βουλευτή.

->

->

Παθητική σύνταξη

Ο Χ εκλέχτηκε από τους πολίτες βουλευτής.

β. Στη μετατροπή της παθητικής σύνταξης σε ενεργητική, **το υποκείμενο του ρήματος γίνεται αντικείμενο, το ρήμα γίνεται ενεργητικό στον ίδιο χρόνο και το ποιητικό αίτιο γίνεται υποκείμενο**, π.χ.:

Παθητική σύνταξη

Η αντιπολίτευση επικρίθηκε από τον πρόεδρο

->

->

Ενεργητική σύνταξη

Ο πρόεδρος επέκρινε την αντιπολίτευση.

4. Ευθύς και πλάγιος λόγος

Η διατύπωση ενός κειμένου γίνεται είτε σε **ευθύ** είτε σε **πλάγιο λόγο**. Συνήθως σε ένα κείμενο υπάρχουν και τα δύο είδη διατύπωσης:

Ευθύς λόγος: απόδοση των λόγων ή των σκέψεων κάποιου από τον ίδιο, π.χ. –Θα περάσω στο Πανεπιστήμιο

Πλάγιος λόγος: απόδοση των λόγων ή των σκέψεων κάποιου από άλλο πρόσωπο, π.χ. Ο Κώστας είπε ότι θα περάσει στο Πανεπιστήμιο.

Στον **πλάγιο λόγο** οι **προτάσεις εξαρτώνται από ένα λεκτικό, αισθητικό, γνωστικό, προτρεπτικό, κελευστικό ή ερωτηματικό ρήμα**.

Μετατροπή του ευθύ λόγου σε πλάγιο

Κατά τη μετατροπή του ευθύ λόγου σε πλάγιο μεταβάλλονται:

α. Οι κύριες προτάσεις κρίσεως σε ειδικές προτάσεις.

Παράδειγμα

Ευθύς λόγος: - Είμαι πλούσιος (κύρια πρόταση κρίσεως).

Πλάγιος λόγος: Ο Κροίσος **είπε ότι είναι πλούσιος** (ειδική πρόταση).

β. Οι κύριες προτάσεις επιθυμίας σε βουλητικές προτάσεις.

Παράδειγμα

Ευθύς λόγος: -Ανοίξτε τις πύλες (κύρια πρόταση επιθυμίας).

Πλάγιος λόγος: Ο στρατηγός **διέταξε να ανοίξουν τις πύλες** (βουλητική πρόταση).

γ. Οι ευθείες ερωτήσεις σε πλάγιες ερωτηματικές προτάσεις.

Παράδειγμα

Ευθύς λόγος: - Η αρετή είναι διδακτή; (ευθεία ερωτηματική πρόταση).

Πλάγιος λόγος: Ο Σωκράτης **ρώτησε** (τον Πρωταγόρα), **αν η αρετή είναι διδακτή** (πλάγια ερωτηματική πρόταση).

5. Μικροπερίοδος –μακροπερίοδος

Το ύφος ενός κειμένου εξαρτάται και από τη διατύπωση του λόγου σε **μικρές ή μακρές περιόδους**. Συγκεκριμένα:

- Η διατύπωση σε **μικρές περιόδους** διαμορφώνει **λόγο απλό**, που διευκολύνει την κατανόηση των νοημάτων από τον δέκτη και προσδίδει **έμφαση** και **ζωντάνια** στο κείμενο.
- Η διατύπωση σε **μακρές περιόδους** προϋποθέτει **πολύπλοκη οργάνωση** και **ευχέρεια** στη χρήση του λόγου, **διασαφηνίζει τις σχέσεις μεταξύ των εννοιών** (επεξήγηση, αιτιολόγηση κ.ά.), δημιουργεί **σύνθετο ύφος** και συντελεί στη **γρήγορη** και **δυναμική εξέλιξη** του κειμένου.

6. Τα σημεία στίξης

Όταν μιλούμε, ανεβάζουμε ή κατεβάζουμε τη φωνή μας, σταματάμε λίγο ή περισσότερο, αλλάζουμε τον τόνο της φωνής μας, ρωτάμε, απορούμε ή θαυμάζουμε, για να γίνουν καλύτερα κατανοητά, από άλλους, όσα λέμε. Δηλαδή **χρωματίζουμε τη φωνή μας** και **τονίζουμε τις λέξεις** που θέλουμε περισσότερο να προσέξει ο άλλος, που μας ακούει.

Στο **γραφτό λόγο** για να το πετύχουμε αυτό **χρησιμοποιούμε τα σημεία στίξης**. Μ' αυτά δείχνουμε πού τελειώνει μια σκέψη, πού θέλουμε να σταματήσουμε, πώς να χρωματίσουμε τη φωνή μας. Τα σημεία στίξης ξεκουράζουν τον ομιλητή και τον αναγνώστη. Άρα, αν δεν χρησιμοποιήσουμε σωστά τα σημεία στίξης, το γραπτό μας χάνει από την αξία του.

Τα κυριότερα σημεία στίξης είναι:

1. Τελεία (.): βάζουμε στο τέλος μιας πρότασης ή μιας περιόδου, όταν τελειώνει το ολοκληρωμένο νόημα, που εκφράζουμε και υποδεικνύει ότι πρέπει να γίνει διακοπή της φωνής.

Π.χ. Ο άνθρωπος, αλλά και κάθε λαός, χρειάζεται ένα σκοπό στη ζωή του. Αυτό τον ενεργοποιεί. Του δίνει νόημα και ουσία.

2. Άνω τελεία ή άνω στιγμή ('): σημειώνεται, για να δηλώσει μικρότερη διακοπή από την τελεία και μεγαλύτερη από το κόμμα. Συγκεκριμένα τίθεται εντός μιας περιόδου, για να διαχωρίσει προτάσεις που συνδέονται μεταξύ τους με σχέση επεξήγησης, συμπλήρωσης ή αντίθεσης, προσδίδοντας έμφαση στον λόγο. Βάζουμε, όταν το νόημα είναι αρκετά ολοκληρωμένο, αλλά όχι τέλειο.

Π.χ. Πέντε μήνες απουσιάζει πέντε ολόκληρους μήνες. Ωστόσο δεν στενοχωριέται· δεν σκέφτεται ακόμη να επιστρέψει.

3. Κόμμα (,): Είναι το κυριότερο σημείο στίξης και το χρησιμοποιούμε συχνά για να χωρίσουμε προτάσεις, νοήματα, όμοιους όρους, λέξεις, πριν και μετά την κλητική προσφώνηση, πριν και μετά τις δευτερεύουσες προτάσεις, εκτός από τις ειδικές, τις πλάγιες ερωτηματικές, τις ενδοιαστικές (διστακτικές) και τις βουλητικές. Η σωστή χρήση του βοηθά στην ανάγνωση και στην κατανόηση του κειμένου.

π.χ.: Ταξίδεψε, είδε και έμαθε πολλά.

4. Ερωτηματικό (;): Το βάζουμε στο τέλος μιας φράσης με την οποία ρωτάμε κάτι και αποτελεί σχολιαστικό σημείο στίξης. Με τη χρήση του ο συγγραφέας εκφράζει συνήθως προβληματισμό ή απορία και επιδιώκει να αφυπνίσει, να κινητοποιήσει, να προκαλέσει το ενδιαφέρον του δέκτη και να διεγείρει συναισθήματα, προσδίδοντας στον λόγο έμφαση, ζωντάνια και παραστατικότητα. Μετά το ερωτηματικό, όταν κλείνει η ερώτηση, αρχίζουμε με κεφαλαίο γράμμα.

5. Θαυμαστικό (!): Βάζουμε στο τέλος μιας λέξης ή πρότασης, όταν θέλουμε να εκφράσουμε θαυμασμό, χαρά, έκπληξη, λύπη, φόβο, συγκίνηση, ενθουσιασμό, καθώς και για να δηλωθεί η υπερβολή. Και αυτό αποτελεί σχολιαστικό σημείο στίξης. Μετά το θαυμαστικό αρχίζουμε με κεφαλαίο γράμμα αρκεί η πρόταση που ακολουθεί να μην αποτελεί συνέχεια της επιφωνηματικής.

π.χ. Πώς να το πιστέψω!

Μακάρι να προκόψει!

6. Παρένθεση (): Μέσα στην παρένθεση κλείνουμε μια λέξη ή μια φράση, που επεξηγεί ή συμπληρώνει ένα νόημα.

π.χ. Καλοί αγωγοί της θερμότητας είναι τα μέταλλα (σίδηρο, χαλκός, άργυρος...)

Οι γονείς μου πήγαν διακοπές στο νησί της Αφροδίτης (Κύπρο).

7. Δυλή τελεία (:): Είναι δύο τελείες η μια επάνω στην άλλη. Σημειώνεται:

- πριν από φράσεις που αποδίδονται αυτούσιες, όπως ειπώθηκαν,
- πριν από ρήσεις, γνωμικά και παροιμίες,
- πριν από απαρίθμηση,
- όταν παρουσιάζουμε τα αποτελέσματα μιας πράξης, ενός φαινομένου ή ενός προβλήματος.

8. Αποσιωπητικά (...): Τα βάζουμε στο τέλος μιας πρότασης ή μιας λέξης, όταν θέλουμε να γράψουμε κάτι ακόμη, αλλά το παραλείπουμε, το αποσιωπούμε είτε γιατί διακόπηκε η ομιλία είτε για διάφορους λόγους (από συγκίνηση, σεβασμό, περιφρόνηση, συμπάθεια, προβληματισμό, αμφισβήτηση, ειρωνεία, υπαινιγμό...). Αποτελούν σχολιαστικό σημείο στίξης

π.χ. Ποιος ξέρει, τι κάνει...

9. Εισαγωγικά (« »): Τα χρησιμοποιούμε για να δηλώσουν:

- επανάληψη αυτούσιων των λόγων άλλων, π.χ.: Η μητέρα μου μάς είπε αυστηρά: «Μην κάνετε φασαρία».
- ειρωνική/απαξιωτική αναφορά σε κάτι,
- μεταφορική χρήση μιας έννοιας.

10. Παύλα (-): Η παύλα σημειώνεται στον διάλογο, για να δηλώσει την αλλαγή του προσώπου που μιλάει.

11. Δυλή παύλα (- -): Ανάμεσα σε δύο παύλες εμπεριέχεται μια φράση, η οποία επεξηγεί ή συμπληρώνει τα γραφόμενα και αποτελεί απαραίτητο στοιχείο για την κατανόηση του λόγου.

12. Κάθετη γραμμή (/): Η κάθετη γραμμή χρησιμοποιείται συνήθως ανάμεσα σε λέξεις συνώνυμες ή με παραπλήσιο σημασιολογικό περιεχόμενο, προσδίδοντας έμφαση στον λόγο.

7. Λεξιλογικές επισημάνσεις

Συνώνυμα: λέξεις που έχουν την ίδια περίπου σημασία. Π.χ. ξημερώνει - χαράζει.

Αντώνυμα: λέξεις που έχουν αντίθετη περίπου σημασία. Π.χ. ταχύτητα - βραδύτητα.

Ταυτόσημα: λέξεις που η σημασία τους είναι ακριβώς ίδια. Π.χ. στέγη - σκεπή.

Ομόρριζα: λέξεις που έχουν όμοια ρίζα. Π.χ. γράφω → γραφή.

Παράγωγα: λέξεις που σχηματίζονται από το θέμα άλλης λέξης με την προσθήκη κατάληξης. π.χ. αρχή → αρχίζω.

Ομώνυμα: ομόηχες λέξεις, αλλά με διαφορετική σημασία και ορθογραφία. π.χ. κλείνω - κλίνω.

Παράωνυμα: λέξεις που μοιάζουν μεταξύ τους ως προς τον γραμματικό τύπο, τον τονισμό ή την προφορά, αλλά έχουν διαφορετική σημασία. π.χ. είδη - ήδη. Κάποια παράωνυμα διαφέρουν και ως προς τον τονισμό (τονικά παράωνυμα). Π.χ. μόνη - μονή.

Για την αναζήτηση λέξεων που ανήκουν στις παραπάνω κατηγορίες στηρίζομαστε στην **ετυμολογία** των λέξεων (άπλες λέξεις ->ρίζα, σύνθετες λέξεις -> συνθετικά τους στοιχεία, α' και β συνθετικό) και στα **συμφραζόμενα**.

- **Σχηματισμός σύνθετης λέξης με βάση τα συνθετικά μέρη μιας άλλης λέξης**

Π.χ. τροποποιώ <τροπος+ποιω: δύστροπος, αρτοποιός

- **Σχηματισμός πρότασης από λέξη.**

Σύνταξη πρότασης με ολοκληρωμένο νόημα

Π.χ. **δημοκρατία:** Συνήθως, μιλώντας για δημοκρατία εννοούμε το πολίτευμα στο οποίο η εξουσία απορρέει και ασκείται από τον λαό.

- **Επεξήγηση μιας λέξης με περιφραστική μορφή**

Π.χ. **κοινωνικοποίηση:** η ομαλή ένταξη του ατόμου στο κοινωνικό περιβάλλον.

Β. ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΕΣ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

Η λέξη αν και αποτελεί το μικρότερο μέρος του λόγου, εντούτοις έχει μεγάλη βαρύτητα σε μια πρόταση, είτε στον γραπτό, είτε στον προφορικό λόγο. Γι' αυτό και καμία λέξη δεν χρησιμοποιείται τυχαία. Συχνά **έχει πολλές σημασίες** (πολυσημία) που **εξαρτάται από τη λειτουργία της μέσα στην πρόταση**. Συγκεκριμένα αν χρησιμοποιείται με την **κυριολεκτική, λογική, αναφορική** ή και **δηλωτική** σημασία της ή αν με τη **μεταφορική, συγκινησιακή, ποιητική** ή και **συνυποδηλωτική** της έννοια. Π.χ. Η **καρδιά** του ανθρώπου (ο μυσ). Η Άννα τρώει πάντα την **καρδιά** του μαρουλιού. Έφτασε στην **καρδιά** του προβλήματος

Συγκεκριμένα:

1. Αναφορική λειτουργία της γλώσσας

- Ο πομπός χρησιμοποιεί λέξεις ή φράσεις με την **κυριολεκτική** τους σημασία (**δηλωτική χρήση της γλώσσας**).
- Η γλώσσα λειτουργεί με **λογικό τρόπο**, δηλαδή απευθύνεται στη **λογική** του δέκτη.
- Ο πομπός αποσκοπεί στην **πληροφόρηση**.

2. Ποιητική λειτουργία της γλώσσας

- Ο πομπός χρησιμοποιεί λέξεις ή φράσεις με τη **μεταφορική** τους σημασία -εικόνες, παρομοιώσεις κ.λπ. - (**συνυποδηλωτική χρήση της γλώσσας**).
- Η γλώσσα λειτουργεί με **συνειρμικό τρόπο**, δηλαδή απευθύνεται στο **συναίσθημα** του δέκτη.
- Ο πομπός αποσκοπεί στη **διέγερση συναισθημάτων** με συγκινησιακά φορτισμένο λόγο.

Παραδείγματα:

1. Με αναφορική λειτουργία: «Το σχολείο οφείλει να παρέχει στους νέους επαγγελματικό προσανατολισμό και πληροφόρηση για τα επαγγέλματα και τις ανάγκες της αγοράς εργασίας». ()

2. Με ποιητική λειτουργία: «Μέσα όμως σ' αυτό το μεταβατικό και ρευστό τοπίο λάμπει η ελπίδα ότι ο άνθρωπος θα τιθασεύσει τον εαυτό του και θα χρησιμοποιήσει τη νέα γνώση, για να ζεσταθεί και όχι να αυτοπυρποληθεί».

Αναφορική λειτουργία (Κυριολεκτική ή Λογική ή Δηλωτική)	Ποιητική λειτουργία (Μεταφορική ή Συγκινησιακή ή Συνυποδηλωτική)
σταθμός τρένου πικρός καφές ζεστό νερό το φως του ήλιου οι ρίζες του δέντρου	σταθμός ζωής πικρά δάκρυα ζεστή αγκαλιά το φως της γνώσης οι πολιτισμικές ρίζες του έθνους μας

Γ. ΣΧΗΜΑΤΑ ΛΟΓΟΥ

Στο καθημερινό μας λόγο, όπως και στα λογοτεχνικά κείμενα (πεζά ή ποιητικά) για αισθητικούς, κυρίως, λόγους, είναι συχνό το φαινόμενο **η χρήση διαφόρων σχημάτων λόγου**, επειδή **δίνουν στο λόγο ζωντάνια και παραστατικότητα**.

Κάποια σχήματα λόγου που χρησιμοποιούμε με μεγαλύτερη συχνότητα είναι τα παρακάτω:

1. Μεταφορά: Είναι το σχήμα λόγου που μια λέξη δε χρησιμοποιείται με την αρχική της σημασία, την κυριολεκτική, αλλά με μια άλλη διαφορετική, που δεν είναι, όμως άσχετη με αυτή.

Η μεταφορά θεωρείται επιτυχημένη, όταν υπάρχει κοινό γνώρισμα και κοινή σημασία μεταξύ της κυριολεκτικής έννοιας της λέξης και της μεταφορικής. Αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα σχήματα λόγου και μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε κάθε είδος του πεζού ή του ποιητικού λόγου. Προσθέτει ζωντάνια, εκφραστικότητα και παραστατικότητα στο λόγο, όπως γλαφυρότητα (παραστατικότητα, κομψότητα) και χάρη στο ύφος.

Παράδειγμα μεταφοράς: Αυτός έχει ατσάλινα νεύρα (μεταφέρουμε σε ένα πρόσωπο ατσάλινα νεύρα, που αντέχουν, δηλαδή, και στις πιο δυνατές συγκινήσεις).

Στον αντίποδα της μεταφοράς βρίσκεται η:

2. Κυριολεξία: Χρησιμοποιούμε τη λέξη στο λόγο (γραπτό ή προφορικό) με την πραγματική της σημασία. Δηλαδή κυριολεξία είναι να βρίσκουμε την κατάλληλη λέξη για κάθε έννοια/σκέψη, ιδέα, που θέλουμε να εκφράσουμε.

Η κυριολεξία δίνει στο λόγο ακρίβεια και σαφήνεια, γι' αυτό και χρησιμοποιείται στα επιστημονικά κείμενα, στα αποδεικτικά δοκίμια, όταν θέλουμε να πείσουμε κάποιον, να τον πληροφορήσουμε, να τον ενημερώσουμε...

Παράδειγμα κυριολεξίας: Με την εργασία ο άνθρωπος γίνεται παραγωγικός και δημιουργικός.

3. Παρομοίωση: Είναι το σχήμα λόγου που παραλληλίζουμε κάτι ή το συγκρίνουμε με κάτι άλλο, που μοιάζουν μεταξύ τους. Ο παραλληλισμός των δύο εννοιών γίνεται με τα: *σαν, όπως, καθώς, ως, όμοιος, παρόμοιος*. .. Για να θεωρείται πετυχημένη η παρομοίωση, καλό θα είναι οι έννοιες που συγκρίνονται να είναι ευκολονόητες, πραγματικές, εξακριβωμένες.

Η παρομοίωση δίνει στο λόγο (προφορικό ή γραπτό) χάρη, ομορφιά, δύναμη, αρμονία, ενώ τα νοήματα μας, οι συλλογισμοί μας αποκτούν ισχύ.

Παράδειγμα παρομοιώσεων

α) Με το σαν: Κόκκινος σαν παντζάρι,

β) Με το όπως: Είναι κίτρινος όπως τα φύλλα των δένδρων το φθινόπωρο, γ) Με το καθώς: Το πρόσωπο του συννεφιάζει, καθώς ο μαρτιάτικος ουρανός.

4. Προσωποποίηση: Είναι το σχήμα λόγου με το οποίο δίνουμε ζωή στα άψυχα πράγματα, ζώα, αφηρημένες έννοιες, νεκρούς. Συγκεκριμένα τα δίνουμε ιδιότητες, ικανότητες και συνήθειες, που αφορούν πρόσωπα. Τα παρουσιάζουμε δηλαδή σαν ζωντανά πρόσωπα, με ψυχή και συναισθήματα. Για να θεωρείται επιτυχημένη η προσωποποίηση, καλό θα είναι να αποφεύγονται οι υπερβολές.

Αποτελεί ένα από τα πιο εκφραστικά σχήματα λόγου. Στα δημοτικά τραγούδια, στον Όμηρο, στην ποίηση, στη πεζογραφία, στα παιδικά αναγνώσματα συναντούμε πολλές πετυχημένες προσωποποιήσεις.

Παράδειγμα προσωποποιήσεων: Ο Όλυμπος και ο Κίσαβος τα δύο βουνά μαλώνουν (μαλώνουν τα βουνά).

5. Μετωνυμία: Είναι το σχήμα κατά το οποίο μεταξύ δύο εννοιών που έχουν στενή συνάρτηση χρησιμοποιείται η μία έννοια αντί της άλλης. Έτσι, αντί του έργου χρησιμοποιείται ο δημιουργός, αντί του περιεχομένου εκείνο που το περιέχει, αντί του συγκεκριμένου το αφηρημένο, αντί της αιτίας το αποτέλεσμα...

Ως σχήμα χρησιμοποιείται τόσο στο γραπτό, όσο και στον προφορικό λόγο. Βέβαια, χρειάζεται να είμαστε προσεκτικοί, για να μη δημιουργούνται κενά και ασάφειες. Στο σχήμα αυτό ανήκουν και οι γνωστές εκφράσεις: το ράσο (αντί κλήρος), το χακί (αντί στρατός)...

Παράδειγμα μετωνυμίας: Μελέτησε συστηματικά τον Όμηρο (αντί τα έργα του Ομήρου).

6. Αντίθεση: Είναι το σχήμα λόγου κατά το οποίο συσχετίζουμε δύο διαφορετικά πράγματα, έννοιες ή παρουσιάζουμε το ίδιο πράγμα την ίδια έννοια σε δύο αντίθετες καταστάσεις.

Η αντίθεση αποτελεί ένα από τα σπουδαιότερα σχήματα λόγου, γιατί με αυτήν πετυχαίνουμε την ποικιλία του ύφους, την παραστατικότητα των εικόνων, τη ζωηρότητα των συναισθημάτων, τη χάρη και την αρμονία του λόγου. Χρησιμοποιείται σε όλα τα είδη του λόγου και καλό θα είναι να είμαστε προσεκτικοί και ακριβείς στη χρήση της. Η ανεπιτυχής συσχέτιση αντίθετων πραγμάτων ή εννοιών δεν οδηγεί στον επιδιωκόμενο σκοπό.

Παράδειγμα αντίθεσης: Γύριζε πάνω - κάτω, πέρα - δώθε

7. Ειρωνεία: Είναι το σχήμα λόγου, κατά το οποίο χρησιμοποιούμε λέξεις ή φράσεις που έχουν εντελώς διαφορετική ή αντίθετη σημασία. Ως σχήμα το χρησιμοποιούμε, κυρίως, στις καθημερινές μας συζητήσεις, αλλά και στον ποιητικό λόγο.

Για να είναι επιτυχημένη η ειρωνεία, ως σχήμα λόγου δεν αρκεί μόνον η κατάλληλη επιλογή των λέξεων, αλλά και οι ανάλογοι μορφασμοί, κινήσεις, ο κατάλληλος τόνος της φωνής και το ανάλογο χρώμα (εννοείται στον προφορικό λόγο).

Παράδειγμα ειρωνείας: Τι έξυπνος που είσαι! (δηλαδή τι κουτός)

8. Αλληγορία: Είναι το σχήμα του λόγου κατά το οποίο άλλα λέμε και άλλα εννοούμε. Με έντονες εκφράσεις, φανερώνουμε διαφορετικές έννοιες από εκείνες που διατυπώνουμε. Ως σχήμα χρησιμοποιείται, κυρίως, στους μύθους, στα παραμύθια, στα αινίγματα... Επιτυχημένες αλληγορίες εντοπίζουμε στα Ομηρικά έπη, σε έργα δραματικών και λυρικών ποιητών, στην ποίηση, στον πεζό λόγο...

Παράδειγμα αλληγορίας: Άναψε ο γιαλός και κήκαν τα ψάρια (αντί έγινε μεγάλη φασαρία).

9. Αναλογία: Είναι το σχήμα λόγου κατά το οποίο παραλείπονται μία ή περισσότερες λέξεις ή φράσεις, γιατί εννοούνται κατ' αναλογίαν προς τα προηγούμενα ή τα επόμενα, αλλά αλλαγμένες.

Χρησιμοποιείται, κυρίως, στον προφορικό λόγο. Για να θεωρείται επιτυχημένη η αναλογία απαιτεί τέχνη και προσοχή.

Παράδειγμα αναλογίας: Την επόμενη ημέρα δεν έφυγα, όπως είχα σκοπό (να φύγω).

10. Πολυσύνδετο: Είναι το σχήμα του λόγου κατά το οποίο δύο ή περισσότεροι όμοιοι όροι ή φράσεις συνδέονται μεταξύ τους με συμπλεκτικούς ή διαχωριστικούς συνδέσμους.

Το αντίθετο του σχήμα είναι το ασύνδετο όπου όμοιοι όροι ή φράσεις δεν συνδέονται μεταξύ τους.

Παραδείγματα: Ο Δημήτρης είναι ειλικρινής και τίμιος και συνεπής και ευγενής και οικονόμος (αντί: ειλικρινής, τίμιος, συνεπής, ευγενής, οικονόμος).

Δ. ΤΟ ΥΦΟΣ ΤΟΥ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

Το ύφος είναι ο τρόπος που χρησιμοποιούμε για να εκφράσουμε στο γραπτό ή προφορικό λόγο τις σκέψεις, τις ιδέες, τα συναισθήματα μας... Στη λογοτεχνία **ύφος είναι ο τρόπος έκφρασης του συγγραφέα.**

Κάθε κείμενο (δοκίμιο, άρθρο, επιστολή, απομνημονεύματα κ.ά.), ανάλογα με το είδος του, παρουσιάζει διαφορετικό ύφος. Έχοντας ως **κριτήρια τη σύνταξη, τη σύνδεση των προτάσεων, το λεξιλόγιο, τα ρηματικά πρόσωπα, τη χρήση μικρών ή μακρών περιόδων λόγου, τα σχήματα λόγου, την πρόθεση του συντάκτη/συγγραφέα** μπορούμε να το χαρακτηρίσουμε ως:

- **Απλό:** Ο συγγραφέας εκφράζεται φυσικά χωρίς πολλά κοσμητικά επίθετα ή σχήματα λόγου.
- **Γλαφυρό ή μέσο:** Ο συγγραφέας χρησιμοποιεί κοσμητικά επίθετα, σχήματα λόγου.
- **Υψηλό ή μεγαλοπρεπές:** Ο συγγραφέας έχει υψηλό τόνο, υψηλές ιδέες, ανωτερότητα σκέψεων, συναισθημάτων.
- **Μεικτό:** συγγραφέας χρησιμοποιεί γνωρίσματα ύφους που ανήκουν σε περισσότερα είδη ύφους.

Επιπλέον, το ύφος ενός κειμένου μπορεί να είναι: **απλό, λιτό, φυσικό, επίσημο, σοβαρό, χιουμοριστικό, σαρκαστικό, ειρωνικό, σαρκαστικό, προτρεπτικό, οικείο, εξομολογητικό, προσωπικό, επιστημονικό, επιτηδευμένο, εξζητημένο, φιλοσοφικό, λυρικό στοχαστικό, σύνθετο...**

Στοιχεία που κάνουν το ύφος οικείο

1. Η χρήση του α' ενικού και β' ενικού προσώπου, όπως και του β' πληθυντικού.
2. Ο διάλογος.
3. Οι ρητορικές ερωτήσεις.
4. Ο ευθύς λόγος.
5. Τα παραδείγματα.
6. Ο μύθος.
7. Η σαφήνεια.
8. Το χιούμορ.